

Undersökningen av medeltida svenska bokfragment.

Av medeltida boksamlingar i Sverige återstår med undantag för Vadstena kloster icke mycket, och den kanske största bevarade samlingen är ännu icke undersökt i sin helhet. Av en större allmänhet är den knappast känd. Den utgöres av fragment: pergamentomslag kring 1500- och 1600-tals handlingar samt strödda blad från bokpärmar och ofta okänt håll. Fragmenten har emellertid icke tillhört ett och samma bibliotek; de böcker, ur vilka de lossats, ha icke haft en och samma ägare. Vad som nu återstår har sammanförts under senare tid och på följande sätt.

Under Gustav Vasa infördes i Sverige ett noggrant redogörelsesystem, som hade sitt centrum i den kungliga räknekammaren. Hit inkommo räkenskaper för inkomst och utgift från kungsgård och stad, från hovförvaltning och fogdar i landsorten. Som bilagor medföljde verifikationer. Alla dessa behövde förvaras så skyddade som möjligt. De bundos i pärmar, och som sådana användes blad ur medeltida pergamentböcker (sällan pappersfolianter), mest handskrifter, men även gamla tryck¹.

Oss förefaller detta sätt att använda gamla handlingar vandaliskt. För att taga ett exempel: en räkenskapsredogörelse över hovets klaret- och malvoisieförbrukning som man bundit i en kyrkofaders asketiska traktat. Men andra tider, annan inställning. De gamla liturgiska böckerna ansågos efter reformationen icke vara behöfliga, utan så småningom även av ondo, ju mera, desto längre tiden led. Till en början begagnade man sig ännu av de förnämsta helgonofficierna, men »reformerade» dem. Ännu finner man fragment med dylika ändrade strofer, i vilka Kristus och även Marias namn fingo ersätta helgonens. Efter hand utmönstrades emellertid även vad som bevarats. Gustav Vasas praktiska och ekonomiska män uppskattade det för bindning ut-

¹ Pärmerna blev fäst på olika sätt. Någon gång har den blott sammanhäftats med handlingen. Ofta förekommer en mera omsorgsfull syning, i en del fall yrkesmässigt utförd bokbinderiarbete. Man har sytt med hampråd eller med smala pergamentremsor, som gärna hoptvinnats. Vilket sätt man valde, har varit väsentligen beroende av räkenskapernas tjocklek.

märkta materialet, som kunde fås gratis. Och vi ha all orsak att trots vandalismen tacka dem — hade böckerna ej blivit använda som de blevo, skulle de sannolikt gått förlorade.

De handlingar med medeltida omslag, vilka det här gäller, förvaras i olika, ofta på skilda orter befintliga samlingar. I Stockholm komma särskilt kammararkivet, riksarkivet, krigsarkivet, slottsarkivet och kungliga biblioteket i fråga. Därtill komma landsarkiven och biblioteken i orterna, domkapitelsarkiven och Göta hövrätts arkiv. Även privata samlingar lämna bidrag — jag vill endast nämna Stavsund. Och undersökningen kan icke begränsas till det nutida Sverige. De räkenskaper, vilka år 1809 överlämnades till Finland, hade också medeltida omslag. Dessa äro nu avtagna. Man har till stor del ordnat och katalogiserat, till en mindre del även bearbetat dem. De förvaras i universitetsbiblioteket i Helsingfors. Många av dessa omslag från finska räkenskaper utgöra delar av samma böcker som omslagen kring handlingar i Sverige. I Rigsarkivet i Köbenhavn finnas omslag respektive förstärkningslappar kring gotländska räkenskaper. De erbjuda ett välkommet jämförelsematerial.

Man har uppskattat endast kammararkivets bestånd av pergamentsomslag till c:a 35,000. Om man räknar med de övriga samlingarna exklusive Helsingfors, torde c:a 50,000 snarare vara för lågt än för högt.

Varje omslag¹ består i regel av två folioblad, vilka i de flesta fall äro sammanhängande. Det kan emellertid även vara hopsatt av flera, fyra eller sex blad. Å andra sidan har ett enda stort hopviket folioblad kunnat forma ett omslag. Även kvartblad ha kommit till användning, ehuru icke ofta. I en del fall äro flera blad hopsyddade eller hopklistrade. För sena handlingar har man även gjort omslag av pappskivor, överklistrade med pergamentblad.

I regel förekomma omslag, hämtade ur medeltidsböcker, kring handlingar från omkring 1530 till omkring 1640. Landsarkivet i Uppsala har handlingar från 1690-talet bundna i medeltidspärmar².

Handlingarna med medeltida omslag ha uppmärksammats redan av Gustav Edvard Klemming; han lyckades av dylika om-

¹ I kammararkivet äro dock omkring 1000 omslag avtagna från räkenskaperna. Orsaken, varför omslagen kvarsitta, är huvudsakligen, att man velat bibehålla det sällsynta exemplet av ett 1500-tals arkiv i oförändrat skick.

² Många omslag äro skadade genom brand och fukt. Konservering av skadat pergament är ett problem, som ännu icke lösts på ett alldeles tillfredsställande och lätt genomförbart sätt. Givetvis skadas pergamenten genom att fortfarande begagnas som omslag för räkenskaperna.

slag bland annat hopsätta exemplar av de båda äldsta tryckta missalerna för Uppsala ärkestift. På senare tid ha dessa handlingar blivit undersökta främst av Isak Collijn. Redan år 1914 offentliggjorde denne en redogörelse för omslagens approximativa antal och huvudsakliga innehåll. Collijn framhåller, att en del av de böcker, vilka använts till pärmar, tidigare funnits och varit i bruk i Sverige. Han påpekar den stora betydelsen av dessa svenska böcker, i all synnerhet av de bland dem förekommande svenska kalendarierna. Därjämte berör han även problemet, var och när handlingarna bundits och försetts med sina medeltida omslag. Enligt hans åsikt har bindningen för det egentliga Sveriges del utförts dels av fogdarna i landsorten, dels i Stockholm. De livländska handlingarna åter ha bundits i Livland, de finska till en del i Finland, till en del i centralen i Sverige¹.

Sedan några år har en ingående undersökning av omslagen pågått. Den har två huvudsyften. Den har för det första att klargöra förhållandet mellan räkenkaperna å ena sidan och deras omslag å den andra. Den har att giva svar på frågan: var, när och av vem dessa räkenkaper bundits och begåvats med sin medeltida pergamentspärm? Av fogden i landsorten, av kämnärerna i staden, på någon kungsgård eller slutligen i centralen i Stockholm? Det andra syftet — det huvudsakliga — gäller enbart omslagen. Över dessa omslag upprättas en katalog. I denna representeras varje pergamentfragment, som använts till bindning, av ett kort. Ha flera pergamentfragment tillhört en och samma medeltidsbok, hopläggas korten i katalogen. På så sätt sammanföras samhörande katalogblad och man erhåller en samlad översikt över vad som blivit bevarat. De böcker, vilka re-

---

¹ En annan uppfattning än Collijns företrädades år 1916 av Vilhelm Gödel. Man har, anser han, vid bindningen i början begagnat löst pergament och tillgängliga bokrester, längre fram och efter hand hela böcker, då mest liturgiska. Men man har också köpt pergament från utlandet. Pärmarna ha allesammans påsatts i den kungliga kammaren på den ort, där denna befann sig, i Stockholm eller exempelvis i Kalmar och på Stegeborg.

Gödel anser, att även räkenkaperna skrivits i kammaren. Detta får icke generaliseras och motsäges i många fall av följande faktum. Icke sällan förekomma dupletter till räkenkaper och inventarier. De äro skrivna av olika händer, och ett exemplar är i regel försett med strykningar och rättelser. Detta är utan tvivel fogdens eget exemplar, som rättats i kammaren. Omslagen till båda exemplaren härröra nästan aldrig från samma medeltidsbok. — Jag begagnar tillfället att tacka professor Bertil Boëthius för givande samtal om kamerala förhållanden.

konstruerats i katalogen, bestämmas så noggrant som möjligt. De undersökas med hänsyn till innehållet, till tiden då de skrivits och till proveniensen.

De båda huvudsakliga uppgifterna måste givetvis lösas i samband med varandra. Man har en räkenskap över veckokosten på en gård, som bundits i ett medeltida handskriftsfragment. Var har denna räkenskap bundits? För att få kunskap härom, bestämmas först omslagets innehåll och undersökes de eventuella indicier för proveniensen omslaget kan ha att ge. Därefter undersökes, huruvida blad av samma medeltidsbok använts för bindning av andra räkenskaper och av vilka, d. v. s. från vilken trakt i Sverige. Är detta gjort, har man att bedöma situationen. Om en och samma pergamentkodex använts för räkenskaper för den ifrågavarande gården under en längre följd av år, och om blad ur samma kodex eljest icke förekomma, så talar detta för bindning på orten. Äro däremot blad ur samma kodex sydda kring handlingar från andra landsdelar, Kalmar, Dalarna och Stockholm, är bindning i centralen, i räknekammaren mer än sannolik. Men en kodex behöver icke ovillkorligt, även om en och samma fogdes räkenskaper flera år i följd bundits i blad ur denna, ha varit begagnad endast i samma fogdes skrivarestuga. Den kan också ha begagnats inom ett större begränsat område, omfattande flera fögderier. Så fördelar sig exempelvis 89 blad av ett svenskt 1400-tals missale på volymer från Öland och några härader i Småland¹. Man kan här ifrågasätta, huruvida de bundits på en kungsgård som Borgholm — en del av redovisningen gäller just Borgholms slott. Den övervägande massan av omslagen torde emellertid ej koncentrera sig på dylika mindre områden. Den uppträder vissa redovisningsår och då i olika trakter och landskap samt å olika slags handlingar. Av tio blad, som en gång tillhört ett bibelmanuskript från 1100-talet, utgöra nio omslag för räkenskaper år 1552 från olika fogdar och gårdar². Slutsatsen synes ge sig av sig själv.

Lyckas man samla ett större antal blad av samma kodex, är ett direkt proveniensindicium icke alldeles ovanligt. Påfallande är till exempel, när en räkenskap för Visingsö är bunden i ett blad av ett kalendarium, som innehåller en anteckning om att en präst Sigfrid på Visingsö dött. Och möter man ett omslag

¹ Kammararkivet: Smål. 1567: 9 Årlig ränta och tiondelängd, 1568: 17 Mantal Räkenskap Tiondelängd och Besuttna hemman, 1569: 13 Avkortningslängd Räkenskap och Årlig ränta för Norra motet på Öland, etc.

² Vart och ett av dessa blad utgör ett helt omslag. Kammararkivet: Småland 1552: 7 Räkenskap för Horns ladugård; m. fl.

från en bok i Bäls kyrka på Gotland, som bär en medeltida anteckning: *sciant omnes quod liber iste attinet ecclesie bel* (alla må veta, att denna bok tillhör Bäls kyrka)¹, kan man icke längre tvivla på omslagets härkomst.

Rekonstruktionen av medeltidsböckerna måste på grund av fragmentens splittring givetvis ofta vara förbunden med särskilda svårigheter. Blad ur en och samma handskrift eller ur en och samma paleotyp kan för närvarande förvaras icke blott i olika samlingar, utan även på olika platser. Så ha blad av ett dominikanermissale återfunnits i kammararkivet i Stockholm, i kungliga biblioteket i Stockholm och i universitetsbiblioteket i Uppsala². Ett halvt blad ur ett nordiskt breviarium, som är känt från kammararkivet, har hamnet i Gotlands fornsal³ och en vaccker Petrus Comestor-foiant kan möjligen småningom hopplöckas i Uppsala och Stockholm. Ännu mera spridda förekomma bladen ur en 1300-tals bibelkonkordans: förutom i uppsvenska samlingar kan man se dem kring domböcker i Göta hovrätt i Jönköping⁴.

Vi övergå från de mera perifera frågorna till själva de medeltida böcker, vilka av omslag och lösa fragment kunnat sammansättas.

Främst intresserar innehållet. Vilken är den litteratur, som här bevarats? Litteraturen utgöres till största del av liturgiska handskrifter och tryck av olika slag, för mässgudstjänst och tidebön, för sakramenten utdelning. Man finner förutom missaler och breviarier även böcker för enskilda kultförrättningar eller varierande kombinationer av de böcker, som vi nu äro vana att se sammanfattade i breviarier och missalet: psalterium, kollekterium, antiphonarium m. fl. Flera hymnarier möta som självständiga böcker, även en och annan ordinarius. Sekventionarierna däremot äro sällan självständiga kodicex: de äro vanligtvis fogade till ett missale eller ett graduale. Från litteraturhistorisk synpunkt äga de liturgiska påskspel intresse, som påträffats i ett par manuskript. I antal närmast efter de liturgiska handskrifterna komma sådana av rättsligt innehåll. Bibelmanu-

¹ Jmfr Gotländskt arkiv 1933. T. Schmid: Medeltida pergamentfragment på Gotland. Jmfr sammastädes ett av R. Steffen meddelat brev, som rör omslagens proveniens.

² Kammararkivet: Landskapshandl. Småland 1562 n. 2. Tionderegister m. fl. Kungl. biblioteket: A 103 b XXI m. fl. Uppsala universitetsbibliotek: Lösa pergamentfragment n. 1.

³ Gotländskt arkiv, a. å.

⁴ T. ex. för Ydre härad ¹⁸/₉ 1617—1629.

skript äro heller icke sällsynta. Bartholomeus' Quaestiones förekomma. Av kyrkofäderna äro några representerade — Ambrosius, Augustinus — och av Birgittas revelationer finnas flera exemplar. Legenda aurea och andra legendsamlingar, predikningar och utläggningar möta också, och givetvis Petrus Comestor och Vincentius Bellocensis — handskrifter i Stockholm, som delvis kunna kompletteras med Helsingforsfragment. I regel träder den profana litteraturen helt i skymundan, och naturvetenskapliga manuskript utgöra ett försvinnande fåtal. Dylika verk berördes icke i lika hög grad av religionsskiftet. De blevo icke överflödiga och voro icke så illa sedda som den gamla religiösa litteraturen i egentlig mening.

Språkligt sett är den övervägande delen av texterna skrivna på latin. Dock finnas fornsvenska texter, fornryska omslag från liturgiska böcker, samt flera tyska och hebreiska fragment¹.

De till omslag använda handskrifterna omspänna en lång tid, mer än ett halvt årtusende. De äldsta tillhöra 900- och 1000-talen, de yngsta 1500-talets första decennier. Från den äldsta tiden finnas bland annat blad av en bibel och av liturgiska böcker. Fragment från denna tid äro dock icke talrika. De allra flesta härröra från 1100—1400-talen.

Även fränsett innehåll och tillkomsttid äro handskrifterna mycket olika varandra. Man kan se praktkodices, där varje initial är ett konstverk, ofta med smakfull användning av guld. Man finner därjämte mera vårdslöst skrivna böcker, mest från medeltidens sista skede. Miniaturer förekomma sällan. Dock ha de liksom initialerna en gång funnits i större antal. Då och då har ett stycke ur ett blad urklippts; man kan tydligt se, att urklippet gällt den konstnärliga utsmyckningen. De flesta miniaturer, som finnas kvar äro av italiensk och fransk härkomst. Till de förnämsta höra miniaturerna i en italiensk bibel².

Givetvis är tillkomstplatsen för själva handskrifterna ett av de spörsmål, kring vilka intresset samlas framför andra. Utredandet härav kräver ofta undersökningar av andra fullständigt bevarade handskrifter, när det gäller svenska fragment, jämförande studier, när det gäller icke-svenska. Enligt hittills gjorda erfarenheter har en betydande del av handskrifterna tillkommit i Sverige. Även så tidiga böcker som från tiden omkring 1200 ha bevisligen skrivits i Sverige. Paleografiska jämförelser äro här av stort värde. Med deras hjälp är det möjligt att avgöra fall,

¹ Förutom blad ur böcker ha några få pergamentbrev kommit till användning.

² A 103 e VIII m. fl. i Kungl. biblioteket i Stockholm.

där texten icke ger ledtråd. Om man bestämt en handskrift som svensk och återfinner skrivarens och rubrikatorns hand eller händer i en annan handskrift, är man i regel berättigad att rubricera även denna senare handskrift som svensk. Om skrivarens nationalitet är därmed naturligtvis ingenting sagt, framför allt icke när det är fråga om 1100- och 1200-talen. Ett par exempel må belysa det nyss sagda.

Blad av en kvarthandskrift från tiden omkring 1200 ha påträffats. Fragmentet upptager bland annat en litania. I denna litania ingår det svenska helgonet Botvids namn¹. Handskriften kan betraktas som tillkommen i Sverige. Då den därtill härrör från en tid under vilken de svenska helgonens dyrkan ännu var i sin början, torde man kanske kunna inskränka området till Svealand, till biskopsdömena kring Mälaren.

Samme skrivare, som skrivit denna bok, har väl skrivit en annan, av vilken blad bevarats som omslag. Det är ett brevium i folioformat². Initialerna äro identiska. I denna handskrift ha inga svenska eller ens nordiska officier återfunnits. Inte desto mindre kan breviariet på grund av den föregående handskriften med sannolikhet anses tillkommet eller dock använt i Sverige, och detta i samma trakt som den andra.

På något likartat sätt förhåller det sig med en annan handskrift, ett delvis skadat missale, som låter sig datera till 1200-talets första decennier³. Det avgörande helgonet är emellertid icke svenskt utan norskt: den helige Olav. Handskriften kan således med en till visshet gränsande sannolikhet endast rubriceras som nordisk. Men någon sannolikhet finnes för svenskt ursprung. Man kan här bygga på två omständigheter. Den ena är ett senare tillskrivet officium för Birgittas festdag. Det är avsett för den ²³/₇, dies natalis. Detta kan tala för ett bestämt svenskt stift, det enda som firade denna dies natalis: Linköping. Där skulle då handskriften på den tid, då Birgittaofficiet tillades, ha befunnit sig — såvida den icke tillhört något birgittinerkloster där festen

---

¹ Hittills äro sex blad återfunna. Kungl. biblioteket: A 103 b XI. Kammararkivet: Dalarna 1570: 1 Tionderegister och Förtäring.

² Av breviariet äro tre blad återfunna. Kungliga biblioteket: A 103 d V och A 103 d VII. Slottsarkivet: Skinnkammaren. Gregorius Arvidssons register 1553.

³ Missalet förekommer på följande ställen: Kammararkivet: Löningsregister. Västerås. Peder Karssons räkenskap 1561 och 1562; Kungliga biblioteket i Stockholm: A 103 b I, A 103 b II, A 103 b III, A 103 b XVIII, A 103 b XIX; A 103 b XXXX.

ifråga självfallet högtidlighölls. Den andra omständigheten utgöres av handskriftens paleografiska karaktär. Handen röjer frändskap med franska cistercienserhandskrifter som i alla detaljer är så slående, att någon tillfällighet synes vara utesluten¹. Nu äro de båda cistercienserklostren Alvastra och Nydala, direkta filialkloster till Clairvaux, bägge belägna i Linköpings stift. Förekomsten av franska cistercienserhänder skulle där otvunget förklaras. Men om mera än någon sannolikhet, som senare möjligen kan förvandlas till visshet, kan man naturligtvis här icke tala.

De nämnda handskrifterna äro långt ifrån de enda nordiska från tiden närmast före och efter 1200, som hittills konstaterats. Det må hänvisas till ett breviarium, där likaledes den helige Olav förekommer². Detta är för övrigt ingen tillfällighet. Den norske helgonkonungen var på den tiden det enda stora nordiska helgonet — han var det ännu långt senare. Dessa handskrifter från en tid, då kristendomen verkligt effektivt genomträngde Sverige och icke minst genom klosteranläggningarna blev rotfast, äro av så mycket större intresse därför, att de utgöra rester av de äldsta svenska böcker som existera³.

Under 1200- och 1300-talen ökas möjligheterna för proveniensbestämning. De svenska helgonen spridas då utanför den trakt, där de först framträtt, och de provinsiella och lokala egendomligheterna göra sig mer och mer gällande. Under 1400-talet erbjuder proveniensbestämningen ej längre någon större svårighet, förutsatt att man har ett tillräckligt antal blad och kan följa liturgiens utveckling. Stiftens och ordnarnas bruk äro vid denna tid ganska stabiliserade. Även paleografiska säregenheter kunna vara till hjälp. De äro lokaliserade till grupper av skrivare och områden.

Från denna tid finnas åtskilliga liturgiska handskrifter från olika stift, från Strängnäs, Västerås, Uppsala. Vår kännedom om Linköpingsliturgien har ökat. Av värde äro i synnerhet bidrag

¹ Jmfr t. ex. E. Crous/J. Kirchner, *Die gotischen Schriftarten*, 1928, sid 6, pl. 8.

² Kammararkivet: Landskapshandlingar. Småland 1570: 17 Räk., 1574: 11 Tionden Ovissa persedlar och Årlig ränta, 1575: 14 Årlig ränta A Årlig ränta B Räkenskap, 1578: 6 Årlig ränta Tionde, 1579: 3 Tionde, 1579: 11 Städselregister, 1578: 7 Årlig ränta, 1579: 9 Mantalsregister.

³ Om den s. k. Dalbyboken skrivits i Norden är icke säkert. Helgonlängden i *proprium sanctorum* är, som Ellen Jørgensen påpekat, rent bremensisk. Namnet Azor (med nästan samtidig hand i marginalen) är bibliskt. Det förekommer också i boken Matth. I: 13, för övrigt på samma sida som marginalanteckningen. Dylika upprepningar av ett textord äro ej ovanliga.

till eljest så gott som okända traditioner, så till Skara stifts missale. Kännedomen har hittills huvudsakligen varit inskränkt till Canon missæ i 1498 års breviarium. Avgörande för ett missale Scarense, som delvis kunnat rekonstrueras ur fragmenten¹, är officiet för Elins från Skövde festdag: endast i Skara firades denna under medeltidens sista skede den ³⁰/₇, annorstädes däremot den ³¹/₇. I missalet står hennes mässa mellan mässorna för Olav och Abdon och Sennes, är således otvivelaktigt avsedd för den ³⁰/₇. Detta Skaramissale är givande även från en annan synpunkt. En del av texten har nämligen skrivits på pergament, som redan en gång förut varit använt, likaledes för en liturgisk bok. Den äldre texten är till stor del läsbar. Utstyrelsen röjer en omsorgsfull skrivare och en skicklig rubrikator. En dylik svensk »palimpsest» från sen tid ger en behövlig ledtråd för stiftets utveckling.

Särskilt omnämmande förtjäna de svenska gradualerna — något graduale synes ju ha blivit tryckt enbart för Västerås stifts räkning, och även för detta är en större bakgrund önskvärd.

De handskrifter, som kunna tillskrivas en bestämd svensk institution, exempelvis ett kloster, äro få. Vadstena känner man ju lätt igen, något finnes från Eskilstuna och från dominikanerklostret i Stockholm². Flera böcker kunna däremot bestämmas härröra från något ordenssamfund inom Sverige, utan att man kan säga platsen. Klostren ha haft sin särprägel, och denna är ofta svåråtkomlig. I Uppsverige visa de mera intresse för vissa danska och norska helgon än man annars gör i de stift, inom vilka klostren ligga. Liturgien står här gärna i samband med förekomsten av altaren, bilder, relikier. Hos cistercienserna är en viss förkärlek för norska helgon märkbar, och den illustreras till exempel genom en Sunnivarelik i Julita kloster — en relik av Sancti in Selio i Upsala domkyrka däremot har ej påverkat stiftsliturgien. Även från andra institutioner än kloster finnas rester bevarade, så en uppteckning av en noterad gradualtext sådan den sjöngs i cappella regia och i det ärkebiskopliga kapellet.

De hittills framdragna liturgiska minnesmärkena röra dels mässgudstjänsten, dels officium divinum. Även andra ha bevarats. De gälla sakramenten och sakramentalierna. Dels kunna de ingå i missale och breviarium — dopet ansluter sig till exempel till den för påskafton avsedda mässgudstjänsten — dels äro de samlade i ett särskilt manuale. De sakrament, som här huvudsakligen komma i fråga, förekomma endast en

¹ Kammararkivet: Landskapshandl. Västergötland 1573 n. 1. Uppbördsregister, m. fl.

² Jfr T. Schmid i Nord. tidskrift f. bok- och biblioteksväsen 1932.

eller ett fåtal gånger i lekmannens liv. De spela därför en så mycket större roll och de utmärka i regel livets början, höjd och slut. Det är dopet, vigseln och sista smörjelsen. Sakramentalierna kunna förekomma ofta, men äro på ett intimt sätt förknippade med det dagliga livet. I båda fall ha lokala sedvänjor fått en plats i själva den liturgiska handlingen. Det är därför, man alltid omfattat dessa handlingar med ett intresse, som sträcker sig långt utanför liturgiskt eller överhuvudtaget vetenskapligt intresserade kretsar. Störst har detta intresse väl visat sig vara för vigselceremonien, som kanske erbjudit de flesta lokala inslagen, ehuru den för Sveriges vidkommande under medeltiden till exempel icke ens erfordrades för rättsgiltigt äktenskap. Vigselceremonien, sådan den möter i tryckta liturgiska böcker från den svenska medeltiden, har gjorts till föremål för undersökning av Joseph Freisen och Isak Collijn. Den förre har funnit den vara påverkad från England. Han har emellertid både för Sverige och England kunnat begagna sig endast av källor från medeltidens slut. Denna omständighet lägger givetvis stora hinder i vägen för en undersökning av själva utvecklingen. Materialet kan nu kompletteras. Det finns bland räkenskapsomslagen uppteckningar av *ordo ad faciendum sponsalia*, av *benedictio sponsi et sponsae* för betydligt äldre tid, från England och Skandinavien, som skilja sig från de kända och som med tiden torde möjliggöra ett genetiskt studium av denna ceremoni.

Det framdragna handskriftsmaterialet möjliggör emellertid icke blott i samband med proveniensbestämningarna ett detaljstudium av det lokalt fixerade kultlivet i det medeltida Sverige, vilket i och för sig erbjuder vetenskapliga och estetiska värden. Det tillåter även att tränga in i den paleografiska utvecklingen i olika delar av landet. Man har hittills i det hela inskränkt sig till Vadstena klostrets skrivare och skrivverskor, framhävt den gemensamma typen, särskilt de olika händerna. Andra svenska skriptorier utmärka sig dock i kanske lika hög grad genom sin paleografiska specialkaraktär. Det blir en framtidens uppgift att undersöka denna.

I det liturgiska handskriftsmaterialet ingå kalendarier. De utgöra lokaliserade ett viktigt hjälpmedel för dateringen av de svenska urkunderna. Så vitt möjligt begagnar man sig härvidlag av de bevarade kalendarier, men dessa kunna som i många fall oomtvistligt kompletteras. Undersökningar på detta område kunna belysa och förklara till synes egendomliga förhållanden. Ett exempel. År 1351 ha fogde och borgerskap i Söderköping utfärdat ett brev på den helige Gallus' dag.¹ Söderköping låg då

¹ DS 4856.

och ligger ännu i Linköpings stift. Det tryckta Linköpingsbreviarieriet från slutet av medeltiden vet intet om Gallus, ej heller andra Linköpingsböcker från 1400-talet eller den äldre *Ordinarius Lincopensis*, som skrivits år 1384 och som möjligen återger en ändå äldre tradition¹. Men ett återfunnet missale från Böda socken på Öland har Gallus^{16/10} i kalendarieriet. Missalet härrör från 1300-talets förra del².

Om man från de svenska manuskripten vänder sig till sådana som uppenbarligen äro av utländsk härkomst, intages en framstående plats av *codices iuris canonici*. De flesta av dem röja genom stil och utstyrsel italiensk härstamning. Till den vanliga glossaren äro emellertid i regel smärre anteckningar fogade i marginalerna. Vissa av dem röra svenska förhållanden och ha alltså tydlig tillfogats i Sverige. Så hänvisas för ett rättsfall till *poenitentiarium decani Upsalensis*. Dessa italienska *codices* äro för övrigt bland de praktfullaste som bevarats. De uppvisa ej sällan initialer i utsökta färgsammansättningar och även miniatyrer.

Det kan till slut vara av intresse att framlägga en så långt det låter sig göra rekonstruerad medeltida kodex' proveniens och öden. Kodexen är en av de få, ifråga om vilken kraven på bestämning redan kunna anses vara uppfyllda.

Bland omslagen i kammararkivet finnas blad av ett *lectio-narium officii*. Ett av dem bär följande anteckning, av samma missalhand som den övriga texten:

Andreas pauper et paruus
in ordine frater,
Natus vilkini faciens
profectibus istum
Cultus diuini librum scri —
bi rogo christum:
Vt mea delere dignetur
crimina vere:
M bene D que nota dempt
V cum triplici iota.
. . . post christi scripto
finis datur isti
— — — —

Denna bok har således skrivits av en Andreas Wilkinsson år 1508 (MDVIII). Han kallar sig *frater*, vilket tyder på en tiggarg-

¹ Brev. *Lincopense* 1493 (Kalendarieriet är tryckt hos Grotefeld). Skoklostersamlingen i Riksarkivet i Stockholm, kvart, nr 2.

² Missalet beskrives hos Collijn, sid. 21. Det uppger sig uttryckligt vara *secundum ordinem Lincopensem*.

munk. Namnet Wilkin är sällsynt i Sverige men förekommer¹. Versen ger dock ingen upplysning huruvida författaren är svensk eller icke. Fynd av flera blad i kammararkivet² giva vid handen, att boken i fråga varit bestämd för dominikanerorden. Det finns, i den icke endast utförliga »lectiones valde devotae» för Dominicus' festdag, utan även för det typiska dominikanerhelgonet Vincentius'; denne kanoniserades år 1455. Han upptages ej i de nordiska och knappt i något stiftskalendarium. Med dominikanernas speciella synpunkter överensstämma även lektierna för Marie avlestedag (⁸/₁₂). Andreas var alltså en dominikanermunk. Avgörande för bokens proveniens i vidare bemärkelse äro omslag, tagna från boken, kring handlingar i slottsarkivet³. Där upptagas lektier för helgonkonungen Erik. Boken är efter detta med stor sannolikhet svensk. På Erikslektierna följa lektier för *Conversio sancti Pauli*, en fest som firas ²⁵/₁. De förstnämnda avse sålunda icke den vanliga Eriksdagen ¹⁸/₅, utan *translatio Erici* ²⁴/₁. Detta tyder på Uppsala stift. Veterligen förekommer festen endast där⁴. I ärkestiftet funnos dominikanerkloster i Sigtuna och i Stockholm. Sigtuna upplöstes ej förrän år 1547. Lektionariets blad förekomma emellertid kring räkenskaper för tidigare år. Om de inbundits strax efter fullbordandet eller inlämnandet, talar denna omständighet mot Sigtuna. Man får väl nämligen antaga, att ett kloster i regel fått behålla sina böcker, så länge det ägde bestånd. Klostret i Stockholm upplöstes redan så tidigt som 1528. Dominikanerklostret i Stockholm framstår således som det sannolikaste.

Det visar sig nu att en broder Andreas Wilkinsson verkligen kan påvisas i svartbrödraklostret i Stockholm. Han har den ³/₉ 1492 stått inför Stockholms rådhusrätt såsom fullmäktig för sitt kloster⁵. Denne broder Andreas måste på grund av efternamnet vara identisk med skrivaren av lektionariet och författare till versen om sig själv.

Boken har sålunda fullbordats 1508 av dominikanermunken i Stockholm Andreas Wilkinsson. Versen gör nästan intryck av ett testamente. Efter allt att döma, har boken stannat i klostret

¹ En lagman i Dalarna bär namnet, och i senare tid heter en fogde Hans Wilkinsson.

² Kammararkivet: Smål. 1540: 7, Västm. 1541: 4 m. fl.

³ Slottsarkivet: Klädkammarräkenskaper 2: 5, Peter Meses räk. för siden geuant 1540.

⁴ Även i *Breviarium Upsalense* 1496 stå Eriksfestens lektier ²⁴/₁ och festen i maj hänvisar dit.

⁵ Stockholms stads tänkebok 1492, ed. Almquist, s. 36.

till upplösningen. Om denna har man noggrann uppgift. Den 5 december 1528 klaga prior Peder Oxen, lektor Laurentius, lektor Eugerus och broder Olav inför rådet i Stockholm över att menige man icke längre vill ge dem uppehälle. De måste, säga de, övergiva sitt kloster, men vilja dessförinnan dock be om ett råd. De hade tillkännagivit Vår Nådige Herre sin brist och konungen hade varit nöjd med att de sökte sig bort. I protokollet säges, att klosterförråden dagen innan inspekterats och att bristen varit tillfinnandes. Stadens råd svarade, att det hade icke insatt bröderna och ej heller fördrev dem, om de icke kunde hålla sig kvar, finge de gå. Samma dag, heter det, skickade konungen mästare Laurentius, mästare Olav camerarius och mästare Olav, rådets secretarius, till klostret för att »lägga av» de bästa klenodierna. Dessa buros till slottet¹. Ha bland andra klenodierdra, som Olaus Petri och hans följeslagare »lagt av», också funnits böcker och bland dem lektionariet? Sannolikhet talar därför.

Lektionariets blad i folioformat ha använts som omslag för räkenskaper, vilka bundits i Stockholm — de äro från vitt skilda områden och måste ha bundits efter insändningen. Därefter ha bladen delat räkenskapernas öden. Flertalet stannade i kammaren och i kammararkivet. Några fingo göra resan med till slottsarkivet, när man 1893 föll på idén att inrätta detta. Andra ha funnit väg till kungliga biblioteket i Stockholm.

Efter fyrahundraårs tortyr — från bokens synpunkt — har broder Andreas' verk igen fått betydelse, både för undersökningar av den kultus, för vilken han skrev det, och för utredning av den kamerala arbetsmetoden.

Toni Schmid.

---

¹ Upplösningen av klostret kan ha börja tidigare. Den ¹⁵/₆ 1528 nämnes en Andreas Johannis, som förut varit i svartbrödraklostret. Stockholms stads tänkebok 1528.